

بررسی و تحلیل روند تغییرات سطوح توسعه و نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان یزد (۱۳۷۵-۱۳۵۵)

دکتر حسن حکمت‌نیا

میرنجف موسوی

استادیار جغرافیا دانشگاه پیام نور صدوق یزد   کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

چکیده

هدف از این مطالعه، بررسی و تحلیل سطوح توسعه و نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان یزد طی سال‌های ۵۵، ۶۵ و ۷۵ بوده است. روش پژوهش «توصیفی - تحلیلی» است که از مدل‌های کمی و نرم‌افزارهای رایانه‌ای استفاده شده است. بنابر بررسی‌های صورت گرفته در سال ۱۳۵۵ ناحیه‌ی یزد در شاخص‌های فرهنگی، بهداشتی - درمانی، اقتصادی و تلفیقی، ناحیه‌ی اردکان در شاخص‌های جمعیتی و بافق در شاخص‌های زیربنایی به‌عنوان برخوردارترین نواحی و ناحیه‌ی تفت در تمامی شاخص‌ها به‌عنوان محروم‌ترین ناحیه شناخته شد.

در سال ۱۳۶۵ ناحیه‌ی یزد در شاخص‌های جمعیتی و اقتصادی در اثر مهاجرت روستاییان به شهر و کاهش فرصت‌های شغلی تنزل پیدا کرده و ناحیه‌ی بافق به دلیل گسترش و بهره‌برداری معادن به رتبه‌ی بالایی صعود پیدا کرده است. در حالی‌که در سال ۱۳۷۵ در مجموع از ۸ ناحیه در شاخص‌های تلفیقی یزد برخوردار، چهار ناحیه‌ی میبد، بافق، اردکان، تفت نیمه‌ی برخوردار و سه ناحیه‌ی مهریز، ابرکوه و طبس نواحی محروم استان را تشکیل می‌داده‌اند.

بررسی‌های تحلیلی نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان یزد طی سال‌های ۵۵ تا ۷۵ نشان می‌دهد که مقدار این ضریب در تمامی شاخص‌های مورد بحث به جز شاخص‌های جمعیتی در سال ۷۵ نسبت به سال‌های ۵۵ و ۶۵ کاهش یافته است. کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای ناشی از تمرکززدایی کارخانه‌های صنعتی در استان یزد به شهرهای دیگر استان و ایجاد دانشگاه‌های مختلف در تمامی شهرها بوده است. بنابراین با آرایه‌ی مکانیسم فرصت برابر برای تمامی نواحی استان و توسعه‌ی نواحی، مطابق با توانمندی‌ها و نیازهای جمعیتی و توجه به ظرفیت‌ها و پرورش پتانسیل‌های طبیعی و انسانی، می‌توان به تعادل‌های ناحیه‌ای در پهنه‌ی استان دست یافت.

کلیدواژه‌ها: سطوح، توسعه، نابرابری، ناحیه، یزد.

مقدمه

توسعه‌ی ناحیه‌ای یکی از مباحثی است که در چند دهه‌ی اخیر توجه برنامه‌ریزان خصوصاً برنامه‌ریزان ناحیه‌ای را به خود جلب کرده است. بررسی شاخص‌های عمده‌ی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی و غیره در سطوح مختلف خصوصاً ناحیه‌ای هم معیاری مناسب در جهت تعیین جایگاه نواحی است و هم نیازمند اعمال ملاحظات خاص در سطح ناحیه‌ای و تعیین شرایط سازگاری و انطباق ملی - ناحیه‌ای است. مروری بر ادبیات نظری و کاربردی در زمینه‌ی توسعه‌ی ناحیه‌ای نشان می‌دهد که توسعه‌ی ناحیه‌ای از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. اقتصاددانان «نئوکلاسیک» رشد و توسعه‌ی ناحیه‌ای را مبتنی بر توجیه شرایط بازار آزاد می‌دانند (پاپلی‌یزدی و رجیبی، ۱۳۸۲: ۲۰۰)، که جریان آزاد منابع بین نواحی در یک سرزمین یا کشور در بلندمدت نوعی تعادل بین ناحیه‌ای را به وجود می‌آورد (عسکری، ۱۳۸۰: ۱۱). «نئوکینزها» آن را وابسته به صادرات می‌دانند به طوری که با تقسیم اقتصاد ناحیه به دو بخش پایه و غیرپایه، توسعه‌ی نواحی را ناشی از بخش پایه دانسته و معتقد هستند، سایر فعالیت‌ها زائیده‌ی رشد و فعالیت‌های بخش پایه است (Harvey, 1996: 230).

«فرانسواپرو»^۱ نحوه‌ی نگرش به توسعه‌ی نواحی را ناشی از قطب‌های رشد می‌داند که در مرحله‌ی اول با سرمایه‌گذاری‌های کلان صنعتی در مراکز بزرگ شهری، واگرایی و نابرابری ایجاد می‌شود، و در مرحله‌ی دوم با انتشار تدریجی توسعه به سایر نواحی، همگرایی و برابری ایجاد می‌گردد (Wheeler, 1986: 62-65). در این نظریه بر پویایی روابط میان نواحی و تأثیرپذیری نواحی از یکدیگر در طول زمان بر روی ساختار فضایی تأکید می‌شود. جان فریدمن^۲ با ارایه‌ی نظریه مرکز- پیرامون^۳ به ایجاد رابطه‌ی استعماری مرکز - پیرامون در سیستم فضایی اشاره می‌کند (عظیمی، ۱۳۸۱: ۱۰۲-۱۰۰). وی با تعریف توسعه به عنوان فرآیند ناپیوسته و تراکمی از ابداعات، سیستم فضایی را به مرکز- پیرامون تقسیم می‌کند. نواحی مرکزی به عنوان زیر سیستم‌های سازمان‌یافته‌ای تلقی می‌شوند که ظرفیت بالایی جهت توسعه دارند و نواحی پیرامونی، زیرسیستم‌ها هستند که مسیر توسعه‌ی آنها توسط نهادهای نواحی مرکزی و با توجه به نحوه‌ی ارتباط آنها برحسب وابستگی عمده تعیین می‌شود (Friedmann, 1972: 96). به عبارت

1- Perroux

2- Friedmann

3- Core - Periphery

دیگر در این نظریه مرکز به عنوان منشأ توسعه بوده که با زایش توسعه در مرکز به پیرامون جریان می‌یابد (Clark, 2000: 9).

در نظریه‌ی وابستگی به تأثیرات حاصل از وابستگی اقتصادی کشورهای جهان سوم به نظام جهانی اشاره می‌شود، که تأثیرات ناشی از آن نابرابری‌های اجتماعی، اقتصادی میان نواحی داخلی را سبب می‌گردد که با تمرکز منابع و امکانات در مادرشهرهای بزرگ و تک شهرهای مسلط ناحیه‌ای، شکاف میان ثروت و فقر را عمیق‌تر کرده و روند کلی توسعه را آهسته نموده است (شکویی، ۱۳۷۷: ۴۵۰).

به نظر می‌رسد در استان یزد نیز نابرابری و فقدان تعادل در توزیع بهینه‌ی امکانات و منابع با تمرکز امکانات و خدمات در تک شهر مسلط ناحیه‌ای واگرایی و شکاف توسعه بین نواحی را موجب شده است. در این مقاله سعی خواهد شد جهت رسیدن به توسعه‌ی متعادل ناحیه‌ای موقعیت و چگونگی توزیع امکانات توسعه در شاخص‌های انتخابی توسعه بین نواحی مشخص گردد. برای نیل به این مهم، درجه‌ی توسعه یافتگی نواحی استان یزد و روند تغییرات سطوح توسعه طی سال‌های ۱۳۵۵-۱۳۷۵ همراه با وضعیت تفاوت‌های ناحیه‌ای با استفاده از مدل‌های رایج در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد و آنگاه علل و عوامل تأثیرگذار بر این تغییرات با تحلیل نظری تبیین می‌گردد.

روش پژوهش

با توجه به مؤلفه‌های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش «توصیفی-تحلیلی» است. جامعه‌ی آماری شهرستان‌های استان یزد طی سال‌های ۱۳۵۵، ۶۵، ۷۵ بر اساس تقسیمات اداری-سیاسی است. شاخص‌های مورد بررسی ۴۰ شاخص فرهنگی، بهداشتی-درمانی، اقتصادی، جمعیتی، زیربنایی است. اطلاعات مورد نیاز از سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و سالنامه‌های آماری جمع‌آوری گردیده، آنگاه با بهره‌گیری از مدل تاکسونومی عددی (زیاری، ۱۳۷۸) به رتبه‌بندی شهرستان‌های استان مبادرت شده است. سپس از طریق ضریب پراکندگی^۲ (موسوی، ۱۳۸۲: ۱۹-۶۰) میزان نابرابری‌های ناحیه‌ای و تمرکز بررسی گردیده است.

1- Nomerical taxonomey
2- Coefficient of Variation

شاخص‌های تحقیق

شاخص‌های مورد استفاده در این تحقیق عبارتند از:

- شاخص‌های فرهنگی

۱- ضریب باسوادی ناحیه؛ ۲- ضریب باسوادی زنان ناحیه؛ ۳- تعداد دانشجویان ناحیه به ازای هزار نفر جمعیت؛ ۴- تعداد فارغ‌التحصیلان عالی زن نقاط روستایی به ازای هزار نفر جمعیت؛ ۵- تعداد فارغ‌التحصیلان فوق لیسانس به بالا به ازای هزار نفر جمعیت؛ ۶- تعداد کتابخانه‌ها به ازای هر ده هزار نفر جمعیت؛ ۷- درصد محصلان زن ناحیه؛ ۸- درصد محصلان مرد ناحیه؛ ۹- تعداد معلمان به ازای هر هزار نفر دانش‌آموز.

- شاخص‌های بهداشتی - درمانی

۱- تعداد پزشکان عمومی به ازای هر ده هزار نفر جمعیت؛ ۲- تعداد پزشکان متخصص به ازای هر ده هزار نفر جمعیت؛ ۳- تعداد تخت بیمارستانی به ازای هر ده هزار نفر جمعیت؛ ۴- تعداد داروخانه‌ها به ازای هر ده هزار نفر جمعیت؛ ۵- تعداد دندانپزشکان به ازای هر ده هزار نفر جمعیت؛ ۶- تعداد ماما یا پرستار به ازای هر ده هزار نفر جمعیت؛ ۷- تعداد مراکز بهداشتی-درمانی روستایی به ازای هر ده هزار نفر جمعیت.

- شاخص‌های جمعیتی

۱- معکوس خانوار به مسکن؛ ۲- ضریب شهرنشینی ناحیه؛ ۳- معکوس بار تکفل ناحیه.

شاخص‌های زیربنایی

۱- سرانه مصرف انرژی (مگاوات - ساعت)؛ ۲- درصد مسکن شهری دارای آب لوله‌کشی ناحیه؛ ۳- درصد مسکن روستایی دارای آب لوله‌کشی ناحیه؛ ۴- طول راه‌ها به ازای هر ۱۰۰ کیلومتر مربع؛ ۵- درصد مسکن روستایی دارای تلفن ناحیه؛ ۶- درصد مسکن با دوام ناحیه.

- شاخص‌های اقتصادی

۱- درصد شاغلان متخصص نسبت به کل شاغلان؛ ۲- درصد شاغلان متخصص زن نسبت به کل شاغلان؛ ۳- درصد شاغلان بخش صنعت نسبت به کل شاغلان؛ ۴- درصد شاغلان بخش آموزش نسبت به کل شاغلان؛ ۵- درصد شاغلان بخش خدمات نسبت به کل شاغلان؛ ۶- درصد شاغلان بخش بهداشت و مددکاری اجتماعی نسبت به کل

شاغلان؛ ۷- درصد شاغلان بخش حمل و نقل نسبت به کل شاغلان؛ ۸- ضریب اشتغال مردان ناحیه؛ ۹- ضریب اشتغال زنان ناحیه؛ ۱۰- معکوس نرخ بیکاری؛ ۱۱- نرخ مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی؛ ۱۲- درصد شاغلان دارای تحصیلات عالی‌ی ناحیه نسبت به کل شاغلان ناحیه؛ ۱۳- درصد شاغلان دارای تحصیلات عالی‌ی زن نسبت به کل شاغلان ناحیه؛ ۱۴- درصد قانون‌گذاران و مقامات عالی رتبه نسبت به کل شاغلان؛ ۱۵- درصد شاغلان بخش معدن نسبت به کل شاغلان ناحیه.

تعیین درجه‌ی توسعه یافتگی نواحی استان در سال ۱۳۶۵، ۱۳۵۵ و ۱۳۷۵

استان یزد بر اساس تقسیمات اداری - سیاسی ۱۳۵۵ دارای ۴ شهرستان به نام‌های یزد، بافق، اردکان و تفت بوده است. با بهره‌گیری از مدل تاکسونومی عددی درجه‌ی توسعه‌یافتگی نواحی استان یزد مورد بررسی قرار گرفت. بر مبنای محاسبات ناحیه‌ی یزد در شاخص‌های فرهنگی، بهداشتی - درمانی، اقتصادی و تلفیقی، ناحیه‌ی اردکان در شاخص‌های جمعیتی و بافق در شاخص‌های زیربنایی به عنوان برخوردارترین نواحی و ناحیه‌ی تفت در تمامی شاخص‌ها به عنوان محروم‌ترین ناحیه مشخص شده‌اند (جدول ۱). آنچه که از این جدول استنباط می‌شود، این است که چنانچه شاخص‌های جمعیتی ملاک توسعه قرار گیرد، درجه‌ی توسعه یافتگی نواحی استان تفاوت فاحشی ندارد. اما اگر در مقایسه، شاخص‌های بهداشتی - درمانی و اقتصادی، ملاک محاسبه قرار بگیرد، تفاوت‌های ناحیه‌ای استان بسیار چشمگیر و گسترده‌تر مشاهده می‌شود. همین موضوع با در نظر گرفتن شاخص‌های فرهنگی، زیربنایی و تلفیقی تا حدودی کاهش می‌یابد.

در نهایت می‌توان گفت در زمینه‌ی شاخص‌های جمعیتی یک‌نوع همگرایی و تجانس بین نواحی استان وجود دارد، در حالی که در زمینه‌ی شاخص‌های بهداشتی - درمانی و اقتصادی واگرایی و عدم‌تجانس بین نواحی به چشم می‌خورد. البته در مورد شاخص‌های فرهنگی، زیربنایی و تلفیقی اختلاف و شکاف توسعه - تا حدودی کاهش می‌یابد. در اکثر شاخص‌ها ناحیه‌ی یزد به دلیل مرکزیت استانی وضعیت مناسبی را نسبت به دیگر نواحی دارا است.

جدول ۱ رتبه‌بندی نواحی استان یزد در شاخص‌های مختلف در سال ۱۳۵۵

نام ناحیه	فرهنگی		بهداشتی- درمانی		جمعیتی		زیربنایی		اقتصادی		تلفیقی	
	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی
یزد	۱	۰/۵۴	۱	۰/۳۰۱۵	۲	۰/۸۰۶	۳	۰/۶۴۳	۱	۰/۴۷	۱	۰/۵۵۱
بافق	۲	۰/۶۹۸	۲	۰/۷۰۳	۳	۰/۸۲۴	۱	۰/۳۹۱	۲	۰/۵۷۶	۲	۰/۶۳۹
اردکان	۳	۰/۸۱۲	۳	۰/۷۵۱	۴	۰/۵۶۲	۲	۰/۶۰۱	۳	۰/۶۷۳	۳	۰/۶۸۱
تفت	۴	۰/۸۸۹	۴	۰/۷۴۶	۳	۰/۸۵۷	۴	۰/۹۰۵	۴	۰/۹۲۸	۴	۰/۸۶۵
C.V		۰/۳۴		۰/۵۰۳		۰/۰۵		۲۹۱/۰		۰/۴۸۹		۰/۳۲۵

بر اساس تقسیمات سیاسی ۱۳۶۵ ناحیه‌ی مهریز نیز به تعداد نواحی استان اضافه می‌گردد. نتایج یافته‌ها حاکی از آن است که در زمینه‌ی شاخص‌های فرهنگی، بهداشتی - درمانی، زیربنایی و تلفیقی یزد و در زمینه‌ی شاخص‌های جمعیتی و اقتصادی بافق به عنوان برخوردارترین نواحی شناخته شده‌اند. بر اساس همین دوره‌ی زمانی و داده‌های سرشماری ناحیه‌ی تفت از نظر شاخص‌های فرهنگی، زیربنایی و تلفیقی و ناحیه‌ی مهریز از نظر شاخص بهداشتی و درمانی و اقتصادی به‌عنوان محروم‌ترین نواحی مشخص شده‌اند (جدول شماره ۲). بعد از انقلاب اسلامی ایران با مهاجرت شدید روستاییان به شهر یزد و کاهش فرصت‌های شغلی ناحیه‌ی یزد از نظر شاخص‌های جمعیتی و اقتصادی تنزل پیدا نمود و ناحیه بافق با گسترش معادن و افزایش فرصت‌های کاری به رتبه‌ی بالایی از لحاظ توسعه شاخص‌های اقتصادی صعود کرده است.

با نگاهی به جدول شماره ۲ روشن می‌شود که در زمینه‌های شاخص جمعیتی تفاوت ناحیه‌ای با تمرکز شدید جمعیت در مرکز استان افزایش چشمگیری پیدا نموده است، و به تبع آن شکاف توسعه‌ی شاخص‌های زیربنایی نیز تا حدودی عمیق‌تر گردیده است. در حالی که در زمینه‌های شاخص‌های فرهنگی، بهداشتی - درمانی، اقتصادی و تلفیقی تجانس و همگرایی بین نواحی بیش از پیش افزایش یافته است.

جدول ۲: رتبه‌بندی نواحی استان یزد در شاخص‌های مختلف در سال ۱۳۶۵

شاخص نام ناحیه	فرهنگی		بهداشتی-درمانی		جمعیتی		زیربنایی		اقتصادی		تلفیقی	
	رتبه	درجه‌ی توسعه یافتگی	رتبه	درجه‌ی توسعه یافتگی	رتبه	درجه‌ی توسعه یافتگی	رتبه	درجه‌ی توسعه یافتگی	رتبه	درجه‌ی توسعه یافتگی	رتبه	درجه‌ی توسعه یافتگی
یزد	۱	۰/۵۱۹	۱	۰/۴۸۹	۵	۰/۸۸۲	۱	۰/۳۷۰	۳	۰/۶۸۲	۱	۰/۵۷۴
اردکان	۲	۰/۶۴۸	۲	۰/۶۲۳	۳	۰/۴۶	۳	۰/۵۷۲	۲	۰/۶۷۳	۳	۰/۵۹۵
تفت	۵	۰/۸۸۴	۴	۰/۸۱۸	۴	۰/۷۱۶	۵	۰/۸۶۶	۴	۰/۸۹۱	۵	۰/۸۳۵
مهریز	۴	۰/۸۶۲	۵	۰/۸۶۷	۲	۰/۳۲۸	۴	۰/۸۱۴	۵	۰/۹۰۵	۴	۰/۷۵۵
باقق	۳	۰/۷۱۱	۳	۰/۷۹۴	۱	۰/۲۶۱	۲	۰/۵۳۹	۱	۰/۵۹۳	۲	۰/۵۸۸
C.V	۰/۲۱		۰/۲۲		۰/۵۰		۰/۳۲۵		۰/۱۸۸		۱۷۵	

بر اساس تقسیمات اداری - سیاسی سال ۱۳۷۵ استان یزد دارای هفت شهرستان بود. در سال ۱۳۸۰ شهرستان طبس نیز به استان یزد الحاق گردید که به علت وجود آمار این شهرستان، هشت شهرستان در این دوره مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. در زمینه‌ی شاخص‌های فرهنگی، یزد، از نظر بهداشتی و درمانی، اردکان، از لحاظ جمعیتی، میبد، برای شاخص‌های زیربنایی یزد، اقتصادی، بافق و در شاخص‌های تلفیقی یزد به عنوان برخوردارترین نواحی شناخته شده است. محروم‌ترین نواحی در این دوره در شاخص‌های فرهنگی، بهداشتی و درمانی ابرکوه، زیربنایی، میبد و در ارتباط با شاخص‌های اقتصادی و تلفیقی طبس نواحی محروم استان را تشکیل می‌دهند (جدول شماره ۳).

با تقسیم‌بندی نواحی استان به سطوح برخوردار، نیمه‌برخوردار و محروم می‌توان گفت در زمینه‌های شاخص‌های تلفیقی این دوره یک ناحیه یعنی یزد، برخوردار؛ چهار ناحیه میبد، بافق و اردکان نیمه‌برخوردار و سه ناحیه مهریز، ابرکوه و طبس نواحی محروم استان می‌باشند.

در سال ۱۳۷۵ تفاوت‌های ناحیه‌ای بین نواحی استان نسبت به دوره‌های قبلی تا حدودی کاهش یافته و همگرایی نسبی بین نواحی به ویژه در شاخص‌های تلفیقی بیشتر گردیده است. نواحی میبد، اردکان و بافق به دلیل نزدیکی به مرکز استان و دارا بودن نقش دانشگاهی و آرایه‌ی فرصت‌های شغلی بهتر به دلیل گسترش معادن و صنعت در سال‌های بعد از انقلاب جایگاه مناسبی را در سطوح توسعه‌ی استان پذیرا شده‌اند. در حالی که نواحی طبس، ابرکوه به دلیل دوری از مرکز، عدم ایجاد فرصت‌های اشتغال مناسب و به تبع آن با مهاجرت‌های شدیدی به مرکز استان مواجه بوده و نیروی انسانی

ماهر و متخصص از این نواحی به نواحی توسعه یافته سرازیر شده است که این عوامل بر محرومیت این نواحی افزوده است.

جدول ۳: رتبه‌بندی نواحی استان یزد در شاخص‌های مختلف در سال ۱۳۷۵

شاخص نام ناحیه	فرهنگی		بهداشتی-درمانی		جمعیتی		زیربنایی		اقتصادی		تلفیقی	
	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی	رتبه	درجه توسعه یافتگی
یزد	۱	۰/۵۴۲	۳	۰/۵۸۶	۷	۰/۸۲۳	۱	۰/۳۴۸	۲	۰/۵۹۴	۱	۰/۵۷۹
اردکان	۲	۰/۶۴۳	۱	۰/۴۷۳	۳	۰/۵۹۹	۳	۰/۶۷۸	۵	۰/۸۴۶	۴	۰/۶۴۸
مبید	۴	۰/۶۷۷	۵	۰/۷۲۵	۱	۰/۳۸۹	۲	۰/۴۹۳	۳	۰/۷۰۳	۲	۰/۶۰۱
مهریز	۵	۰/۸۷۳	۶	۰/۸۷۵	۴	۰/۶۵۹	۸	۰/۸۵۴	۶	۰/۸۴۹	۶	۰/۸۲۲
تفت	۶	۰/۸۸۱	۶	۰/۴۸۹	۸	۰/۸۳۲	۵	۰/۷۵۲	۷	۰/۹۱۸	۵	۰/۷۷۴
ابرقوه	۸	۰/۸۹۲	۸	۰/۹۲۷	۸	۰/۷۶۷	۷	۰/۷۹۵	۴	۰/۷۵۵	۷	۰/۸۲۷
بافق	۳	۰/۶۵۰	۴	۰/۶۳۹	۲	۰/۵۸۴	۴	۰/۷۳۹	۱	۰/۵۴۱	۳	۰/۶۳۹
طیس	۷	۰/۸۹۰	۷	۰/۸۹۷	۶	۰/۸۰۱	۶	۰/۷۷۴	۸	۰/۹۲۷	۸	۰/۸۵۸
C.V		۰/۱۸۹		۰/۲۶۲		۰/۲۷۳		۰/۲۵۳		۰/۱۸۹		۰/۱۶۵

نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان یزد

درمباحث برنامه‌ریزی توسعه‌ی ناحیه‌ای، وجود نابرابری‌های ناحیه‌ای امری اجتناب‌ناپذیر است. بررسی این نابرابری‌ها، نیازمند استفاده از مبانی نظری خاص با تکیه بر عناصر تحلیلی است. به عبارت دیگر، مبانی نظری و دیدگاه‌های مختلف در بررسی نابرابری‌های ناحیه‌ای، علل و آثار این نابرابری‌ها را از جنبه‌های مختلف آشکار خواهد ساخت. برای بررسی نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان یزد از روش آماری ضریب پراکندگی استفاده گردیده است. مقایسه‌ی ضریب پراکندگی شاخص‌های مختلف نواحی استان در سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ حاکی از آن است که مقدار این ضریب در تمامی شاخص‌های مورد بحث به جز شاخص‌های جمعیتی در سال ۷۵ نسبت به سال‌های ۶۵ و ۵۵ کاهش یافته است (جدول شماره ۴). افزایش تمرکز شاخص‌های جمعیتی مورد مطالعه‌ی ناشی از مهاجرت شدید روستاییان و ساکنان شهرهای کوچک به مرکز استان در سال ۶۵ نسبت به سال ۵۵ بوده است. این تمرکز در سال ۷۵ نسبت به سال ۶۵ به مقدار یک دوم کاهش یافته است. با تمرکززدایی کارخانه‌های صنعتی در استان یزد به شهرهای دیگر استان، ایجاد دانشگاه‌های مختلف در تمامی شهرها و آثار انتشار توسعه‌ی شهر یزد بر دیگر نواحی از شدت واگرایی و عدم تجانس بین نواحی استان تا حدودی کاسته است.

به طوری که در اکثر شاخص‌ها یک نوع تجانس و همگرایی بین نواحی استان نسبت به ۲۰ سال گذشته دیده می‌شود. در بین شاخص‌های مورد بحث شاخص‌های اقتصادی بیشترین و شاخص‌های زیربنایی کمترین کاهش را داشته‌اند. وجود فرصت‌های شغلی ناشی از فعالیت‌های صنعتی در اکثر نواحی استان یزد موجب همگنی شاخص‌های اقتصادی گردیده است. این امر مبین آن است که سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی در استان بعد از انقلاب توزیع یکنواخت‌تری را در سطح نواحی استان داشته است. اگر چه ما در شهر یزد طی چندین دهه‌ی اخیر رشد چشمگیری را نسبت به دیگر نواحی استان داشته است، ولی ارقام بیانگر انتشار ابداعات مفیدی از شهر یزد به سوی سایر نواحی استان می‌باشد.

جدول ۴: مقایسه ضریب پراکندگی شاخص‌های توسعه در سال ۵۵، ۶۵، ۷۵

درصد تغییرات ۷۵ تا ۵۰	درصد تغییرات در سال ۷۵ نسبت به ۶۵	درصد تغییرات در سال ۶۵ به نسبت ۵۵	مقدار ضریب پراکندگی (C.V)			نام شاخص‌ها
			سال ۱۳۷۵	سال ۱۳۶۵	سال ۱۳۵۵	
-۴۴/۴	-۱۰	-۳۸/۲	۰/۱۸۹	۰/۲۱	۰/۳۴	شاخص‌های فرهنگی
-۴۷/۹	+۱۹/۱	-۵۶/۳	۰/۲۶۲	۰/۲۲	۰/۵۰۳	شاخص‌های بهداشتی-درمانی
+۴۴/۶	-۴۵/۴	+۹۰	۰/۲۷۳	۰/۵	۰/۱۰۵	شاخص‌های جمعیتی
-۱۳/۱	-۲۲/۱۵	+۱۱/۷	۰/۲۵۳	۰/۳۲۵	۰/۲۹۱	شاخص‌های زیربنایی
-۶۱/۳	۰/۵۳	-۶۱/۶	۰/۱۸۹	۰/۱۸۸	۰/۴۸۹	شاخص‌های اقتصادی
-۴۹/۲	-۵/۷	-۴۶/۲	۰/۱۶۵	۰/۱۷۵	۰/۳۲۵	شاخص‌های تلفیقی

مأخذ: نگارنده

پیش‌بینی اولویت توسعه‌ی نواحی

با بهره‌گیری از نرم‌افزار رایانه‌ای Spss و استفاده از مدل رگرسیون چند متغیره می‌توان اولویت توسعه‌ی نواحی استان یزد را بر اساس امتیاز شاخص‌ها محاسبه و ارایه نمود. در این محاسبات امتیاز شاخص‌های تلفیقی به‌عنوان متغیر وابسته و امتیاز شاخص‌های بخش‌های دیگر به عنوان متغیرهای مستقل در نظر گرفته شده‌اند. در جدول (۵) R^2 به دست آمده ۰/۹۹۹ می‌باشد که رقم مذکور نشان می‌دهد ۹۹ درصد تغییرات درجه‌ی برخورداری نواحی نشان از شاخص‌های مورد بررسی است. در جدول (۶) معنی‌دار بودن رگرسیون و رابطه‌ی خطی بین متغیرها با سطح معنی‌داری (Sig: 0.000) که معنی‌دار بودن آن را در ۹۹ درصد نشان می‌دهد تأیید

می‌گردد. با استفاده از جدول (۷) مدل پیش‌بینی اولویت توسعه‌ی نواحی استان یزد
ارایه می‌گردد.

$$Y = 0/001971 + 0/244X_1 + 0/190X_2 + 0/194X_3 + 0/185X_4 + 0/185X_5$$

همان‌طوری که مقدار سطح معنی‌دار نشان می‌دهد اثرات تمامی شاخص‌ها معنی‌دار می‌باشند. با نگاهی به مقادیر روشن می‌شود که اثرات شاخص‌ها به ترتیب شاخص‌های جمعیتی، بهداشتی - درمانی، زیربنایی، اقتصادی و فرهنگی در درجه‌ی توسعه‌یافتگی نواحی تأثیرگذار هستند. با در نظر گرفتن مدل رگرسیونی می‌توان شاخص‌های پیش‌بینی شده جهت توسعه‌ی نواحی استان را به شرح ذیل عنوان نمود:

۱- شاخص‌های جمعیتی

۲- شاخص‌های بهداشتی - درمانی

۳- شاخص‌های زیربنایی

۴- شاخص‌های اقتصادی

۵- شاخص‌های فرهنگی

در زمینه‌ی توسعه‌ی نواحی استان شاخص‌های زیر به‌ترتیب از مناطق محروم، نیمه‌برخوردار و برخوردار و تقویت شاخص‌ها در نواحی برحسب رتبه‌ی نواحی از پایین به بالا توصیه و پیشنهاد می‌گردد.

جدول ۵: رگرسیون

Model	R	R. Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	1.000 ^a	1.000	0.999	2.886E-03

a. Predictors: (Constant), VAR00005, VAR00002, VAR00003, VAR00004, VAR00001

جدول ۶: تحلیل واریانس

Model	Sum of	Df	Mean Square	F	Sig.
1	9.124E-02	5			
Regression	1.666E-05	2	1.825E-02		
Residual	9.126E-01	7	8.331E-06	219.342	0.000 ^a
Total					

a. Predictors: (Constant), VAR00005, VAR00002, VAR00003, VAR00004, VAR00001

b. Dependent Variable: VAR00006

جدول ۷: ضریب همبستگی

Model	Unstandavtized Coefficients		Standartized Coefficient S Beta	T	Sig
	B	Sta.Error			
1(constant)	1.971E-03	0.008		0.257	0.821
فرهنگی	0.244	0.022	0.305	11.227	0.008
بهداشتی - درمانی	0.190	0.009	0.305	21.322	0.002
جمعیتی	0.194	0.008	0.261	23.644	0.002
زیربنایی	0.185	0.011	0.271	16.770	0.004
اقتصادی	0.185	0.013	0.234	14.195	0.005

شاخص‌های تلفیقی متغیر وابسته

نتیجه‌گیری

نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان یزد با نابرابری‌های جغرافیایی همراه است. به طوری که در سیمای کلی استان اختلاف فاحشی در برخورداری نواحی امکانات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و غیره و استقرار به چشم می‌خورد. این تغییرات موجب شده نحوه‌ی معیشت، تراکم جمعیت و برخورداری مرکز از امکانات و خدمات و زیرساخت‌ها با همدیگر تفاوت یابند. برابر بررسی‌های صورت گرفته در سال ۱۳۵۵ در زمینه‌ی شاخص‌های فرهنگی از مجموع چهار ناحیه‌ی یزد برخوردار، بافق، نیمه‌برخوردار و اردکان و تفت محروم بودند. در سال ۱۳۶۵ در همین شاخص‌ها یزد، برخوردار، اردکان و بافق نیمه‌برخوردار و مهریز و تفت محروم شناخته شده‌اند در حالی که در سال ۱۳۷۵ اردکان، بافق، میبد نیمه برخوردار و مهریز، تفت و طبس و ابرکوه محروم شناخته شده‌اند. در شاخص‌های بهداشتی و درمانی در سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، یزد برخوردار، بافق، تفت و اردکان در سال ۱۳۵۵ و اردکان و بافق در سال ۱۳۶۵ نیمه‌برخوردار و نواحی تفت و مهریز در همین سال محروم معرفی شده‌اند. در این زمینه در سال ۱۳۷۵ سه ناحیه‌ی اردکان، تفت و یزد برخوردار، بافق و میبد نیمه‌برخوردار و نواحی مهریز، ابرکوه و طبس محروم شناخته شده‌اند. در ارتباط با شاخص‌های جمعیتی در سال ۱۳۵۵، اردکان، برخوردار و بقیه‌ی نواحی محروم بودند و در سال ۱۳۶۵ یزد که نقش مرکزیت استان را به عهده دارد محروم شناسایی گردید. اطلاعات فوق نشان می‌دهد نواحی در زمینه‌های مختلف دارای تفاوت‌های توسعه بوده‌اند که بیانگر عدم توسعه‌ی هماهنگ و منطبق نواحی با نیازهای جمعیتی آنها است. آنچه که مهم است رتبه‌ی نواحی در شاخص‌های تلفیقی در آخرین رده‌های سرشماری است که نتایج حاصله حاکی از آن است که یزد به عنوان برخوردارترین ناحیه و طبس به عنوان محروم‌ترین ناحیه شناخته گردید. از مجموع ۸ ناحیه، یزد برخوردار، نواحی میبد، بافق، اردکان و تفت نیمه‌برخوردار و سه ناحیه‌ی مهریز، ابرکوه و طبس محروم هستند. بررسی تخمینی میزان نابرابری‌های ناحیه‌ای نشان می‌دهد که مقدار این ضریب در تمامی شاخص‌ها به

جز شاخص‌های جمعیتی در سال ۷۵ نسبت به سال‌های ۶۵، ۵۵ کاهش یافته است. افزایش تمرکز در شاخص‌های جمعیتی مورد مطالعه ناشی از مهاجرت شدید روستاییان و شهرهای کوچک به مرکز استان بوده است.

نکته‌ی قابل تأمل در این زمینه این است که اگر شاخص‌های جمعیتی را ملاک توسعه قرار دهیم واگرایی و عدم‌تجانس بین نواحی وجود دارد. در حالی‌که اگر شاخص‌های دیگر، ملاک قرار گیرد تجانس و همگرایی بین نواحی دیده می‌شود. به هر حال در نواحی استان یزد تفاوت‌های ناحیه‌ای وجود داشته است که نواحی به طور یکسان و یکنواخت توسعه نیافته است. اگرچه بعد از انقلاب سرمایه‌گذاری‌ها توزیع یکنواختی داشته است ولی مطابق با نیازهای جمعیتی و توانمندی‌های ناحیه‌ای نبوده است همین امر سبب توسعه‌ی نابرابری نواحی شده است.

منابع و مأخذ

- ۱- پاپلی‌یزدی، محمدحسین؛ رجبی‌سناجردی، حسین. (۱۳۸۲). «نظریه‌های شهر و پیرامون». چاپ اول، تهران: سمت.
- ۲- زرگر، محمود. (۱۳۸۰). «راهنمای جامع Spss10». تهران: انتشارات بهینه.
- ۳- زیاری، کرمان‌اله. (۱۳۸۰). «اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای». انتشارات دانشگاه یزد.
- ۴- سازمان‌مدیریت و برنامه‌ریزی. سالنامه آماری استان یزد سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵.
- ۵- شکویی، حسین. (۱۳۷۷). «دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری». چاپ سوم. تهران: سمت.
- ۶- عسکری، علی. (۱۳۸۰). «جزوه درسی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای». تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- ۷- عظیمی، ناصر. (۱۳۷۸). «پوییش شهرنشینی و مبانی نظام شهری». تهران: نشر نیکا.
- ۸- کلانتری، خلیل. (۱۳۸۰). «نقدی بر متدولوژی توسعه‌ی انسانی». فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی. شماره ۶۱.
- ۹- کلانتری، خلیل. (۱۳۸۱). «پردازش و تحلیل داده‌ها در مطالعات اقتصادی و اجتماعی با استفاده از Spss». تهران: نشر شریف.
- ۱۰- مرکز آمار ایران، سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن شهرستان‌های استان یزد، سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵.
- ۱۱- موسوی، میرنجف. (۱۳۸۲). «سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی نواحی ایران». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جغرافیا. دانشگاه یزد.
- 12- Friedmann, J. (1972). A General Theory of Polarized Development, in Hansen, N.M.(ed), Growth centers in Regional Economic Development, Macmillan Co.Ltd.
- 13- Clark, David. (2000). Urban World/Global City, Routledge, London.
- 14- Harvey, Jack. (1996). Urban Land Economic, London.
- 15- Wheeler, James, Muller, Peter. (1986). Economic Geography, John, Wiley & Sons, Inc, Canada.
- 16- UNDP, Human Development Report, New York, 1997.